

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.1

Тарас Гарасимів

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та конституціоналізму,
заступник директора з наукової та міжнародної діяльності
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти
Garasumiv_@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4627-4774

НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ: ПРОБЛЕМИ МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ

<http://doi.org/10.23939/law2022.35.033>

© Гарасимів Т., 2022

Виявлено проблеми механізму взаємодії національного законодавства і міжнародно-правових стандартів крізь історичну призму в контексті сучасних реалій. З'ясовано, що сучасна правова доктрина України у питаннях взаємодії національної правової системи та системи національного законодавства із системою міжнародного права визнає лише частковий примат міжнародного права, що є обмежений Конституцією України.

У сфері практичної реалізації міжнародно-правових стандартів у внутрішньому правопорядку України формується низка різних правових засобів ефективного реагування на міжнародний правовий простір.

Вагому значимість у забезпеченні процесу приведення національного законодавства у відповідність до міжнародно-правових стандартів має формування ефективного правового механізму, націленого на досягнення національним законодавством відповідності міжнародно-правовим стандартам.

Визначено, що механізм взаємодії повинен передбачати таке: чіткий перелік визначальних принципів взаємодії; контур автономних і загальних (спільних) сфер правового регулювання, напрямів і меж національної та міжнародної правотворчості; визначення правових засобів взаємодії та суб'єктів їх реалізації; узгодження норм національного права у процесі правотворення та застосування.

Ключові слова: інтеграційні процеси, національне законодавство, міжнародне право, національне право, міжнародно-правові стандарти, правова система, механізм взаємодії, правова доктрина України.

Постановка проблеми. Становлення України як правової держави та розвиток у ній громадянського суспільства із високим рівнем захисту прав і свобод людини й громадянина зумовлюють звернення до практики застосування міжнародно-правових стандартів Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу, які здатні покращити правову систему України та під-

вищити її ефективність. Впровадження міжнародно-правових стандартів у правову систему має безпосередній вплив як на функціонування державно-правових інститутів, сучасну правову доктрину, так і на національну законодавчу базу. Відтак вкрай необхідним є визначення й доктринальне тлумачення основних теоретико-методологічних і практичних напрямів гармонізації національного законодавства до міжнародно-правових стандартів.

Правова система кожної держави є особливою, функціонує у певних історичних умовах і за належного рівня її соціально-економічного розвитку. Інтеграція національного законодавства до європейського та світового простору обов'язково має забезпечуватися створенням єдиного правопорядку із урахуванням національної ідентичності. Тому важливо сформувати дієвий правовий механізм гармонізації національного законодавства до міжнародно-правових стандартів.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемами механізму взаємодії національного законодавства і міжнародно-правових стандартів займалися чимало фахівців, які є представниками загальної теорії права, конституційного, адміністративного, інших галузей права, а також практикуючих юристів.

Основою дослідження окремих аспектів зазначеного питання є праці українських і зарубіжних учених: М. Антонович, О. Бандурки, Є. Білозьорова, М. Баглая, І. Бородіна, С. Головатого, В. Костицького, А. Колодія, П. Рабіновича, Н. Раданович, Ю. Тодики, О. Фрицького, Ю. Шемшученка, І. Шуміло та інших. Втім у сучасній юриспруденції бракує довершеної цілісної концепції дослідження проблем механізму взаємодії національного законодавства і міжнародно-правових стандартів.

Метою статті є виявлення проблем механізму взаємодії національного законодавства і міжнародно-правових стандартів крізь історичну призму в контексті сучасних реалій.

Виклад основного матеріалу. Правові системи Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу є важливими формами правової інтеграції та сприяють реалізації ідеї європейської й світової згуртованості, єдності. Правова інтеграція як певний окремий вид інтеграційних процесів ґрунтується на принципі об'єднання національних правових систем у єдиний геоправовий простір і процесах їх взаємодії. Правова система, система права та система законодавства є одними із ключових системних категорій в юриспруденції. Правова система, зазвичай, обумовлюється системою права та системою законодавства.

У національній та міжнародній правовій доктрині існують чимало різних теорій щодо структури правової системи чи її підсистеми. Зазвичай структура правової системи характеризується трьома групами правових явищ: 1) юридичними нормами, принципами та інститутами, які формують нормативну сторону; 2) комплексом правових інституцій, які складають організаційну сторону; 3) сукупністю правових поглядів, уявлень, ідей, що охоплюються соціально-культурним середовищем.

Вчена О. Скакун до елементів правової системи зараховує суб'єкти права, правові норми та принципи, правові відносини, правову поведінку, юридичну практику, режим функціонування правової системи, правову ідеологію, правову свідомість, правові погляди, правову культуру, зв'язки між означеними елементами, що визначають результати їх взаємодії – законність, правопорядок [1, с. 258].

З огляду на вищезначене, можемо висновувати, що правова система – це стійка єдність системи права та системи законодавства, що тісно взаємопов'язані між собою і по-суті співвідносяться як зміст і форма. Система права є абстрактним поняттям (невидимим), позаяк відображає внутрішню будову права, натомість система законодавства є наочно вираженою (видимою), тобто зовнішньою формою системи права.

Зазвичай, будь-яка правова система як система права обумовлюється системою національного законодавства як комплексом взаємозалежних й погоджених юридичних засобів, правових

норм, принципів, яка безпосередньо впливає на сутність суспільних відносин у державі, формує правосвідомість, вдосконалює правотворчий процес, а відтак є стабілізуючим та організуючим чинником.

Саме тому велика відповідальність за побудову демократичної держави із високим рівнем захисту прав та свобод людини і громадянина, її успішний розвиток як європейської країни, підвищення ефективності діяльності державних органів, прозорість та доступність судової влади, якісне функціонування всіх суспільних сфер покладається на нормативно-правову базу. У межах інтеграційних прагнень України першочерговим завданням є забезпечення оптимального процесу приведення національного законодавства у відповідність із міжнародно-правовими стандартами.

Інтеграційні процеси, що відбуваються в сучасному світі, призводять до розвитку національної системи законодавства. Досліджуючи виникнення й еволюцію законодавчої бази в Україні, треба відзначити, що цей процес є доволі тривалим й характеризується конкретними етапами розвитку і становлення України. Законодавство будь-якої держави діє у певних історичних умовах її розвитку та досягнутого нею рівня соціально-економічної стабільності. Запроваджуючи інтеграційні процеси в державі, насамперед, треба керуватися наявною правовою системою, яка обумовлюється національним законодавством і є унікальною. Інтеграція правової системи України повинна забезпечуватися створенням єдиного правового порядку із обов'язковим урахуванням національної ідентичності, а не цілковитою ідентифікацією правопорядків.

Доцільно відзначити, що залучення України у загальносвітові процеси відбулося задовго до набуття нею незалежності. Так, 24 жовтня 1945 р. Українська Радянська Соціалістична Республіка набула членства в ООН, що практично заклало початок інтегративним процесам України у світовий правовий простір й обумовило необхідність правового обґрунтування України, як держави в різних міждержавних і міжурядових утвореннях.

Зі здобуттям незалежності Україна зіштовхнулася не лише із необхідністю переосмислення основних ідеологічних детермінант, які упродовж тривалого часу визначали її політичний і правовий розвиток, усвідомлення свого суверенного статусу, формування нових правових основ функціонування держави та суспільства на базі загальнолюдських цінностей, проте й відчула нагальну потребу у створенні власної правової, науково обґрунтованої концепції свого майбутнього розвитку [2, с. 696]. Отже, Україна як універсальна правонаступниця прав та обов'язків УРСР взяла на себе права та обов'язки держави-члена ООН.

Набуття Україною в 1995 р. членства у РЄ стало початком входження держави в європейське правове поле. Євроінтеграційні процеси України, зокрема щодо набуття членства в ЄС, тепер як ніколи активізувалися.

Ефективність правового регулювання інтеграційних процесів залежить передусім від динаміки наближення системи національного законодавства до системи міжнародного права, міжнародних стандартів ООН, РЄ, ЄС. Принцип взаємодії та застосування міжнародного права із внутрішньонаціональним правом держави є визначальним питанням кожної національної правової доктрини. Теоретичний базис взаємодії міжнародного та національного права становлять моністична та дуалістична концепції, що, відповідно, ґрунтуються на верховенстві (приматі) міжнародного права над внутрішньонаціональним правом і на верховенстві внутрішньонаціонального над міжнародним правом [3, с. 211].

Зауважимо, що у більшості країн визнаною є теорія примату міжнародного права, яка набуває дедалі більшої практичної значимості. Посилаючись на визначений Міжнародним судом ООН “принцип верховенства міжнародного права над внутрішнім”, знаний французький правник в'єтнамського походження Нгуєн Куок Дінь та його співавтори відзначають, що “це питання сьогодні вже не підлягає обговоренню” [4, с. 49]. Водночас практика різних країн стосовно запровадження примату міжнародного права на національному рівні не є завжди однозначною чи аналогічною. Оскільки це може бути примат у повному обсязі, помірний, вибірковий або обмежений.

Щодо міжнародно-правової доктрини України, то вона по-суті започаткувалася у період перебування України в складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік (1922–1991 рр.), і як наслідок, це позбавляло її шансу формувати власну правову політику у питаннях співвідношення міжнародного і національного права. Позаяк у колишньому СРСР загальноприйнятою була ідеологія непорушного, абсолютного примату внутрішнього права. Тому необхідність перегляду радянської моделі співвідношення міжнародного і національного права назріла одразу в процесі проголошення незалежності України.

Першим кроком щодо перегляду радянської моделі співвідношення міжнародного і національного права стало закріплення у частині третій ст. X Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII “переваги загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритету загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права” [5]. Натомість більш тривалим і розбіжним було відображення позиції щодо взаємодії міжнародного і внутрішнього права у Конституції України від 28 червня 1996 р., яка так і не змогла у повному обсязі реалізувати ідеологію співвідношення національного і міжнародного права, що була закріплена у ст. X Декларації про державний суверенітет України.

Погоджуємося із позицією українських вчених, що положення ст. 9 Конституції України “чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, а укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України” [6], має абсолютно позитивістський підхід [6, с. 33]. Отже, Конституція України не подала українському соціуму чіткого розуміння щодо взаємодії національного та міжнародного права.

Як зауважують європейські експерти з питань співвідношення українського та міжнародного права, що це питання надто вузько врегульовується у межах національного законодавства. Насамперед, до конституційно-правового регулювання віднесено тільки певну категорію міжнародних договорів, а власне ті, що є ратифіковані Верховною Радою України, тоді коли поза увагою залишаються міжнародні договори, які не потребують ратифікації, звичаєве міжнародне право та загальновизнані стандарти і принципи міжнародного права, рішення, висновки, рекомендації міжнародних організацій, органів, зокрема й практика міжнародних судових інституцій. У цьому контексті виправданням є те, що у ст. 18 Конституції України закріплено: “зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права” [6]. Іншим аспектом є те, що із контексту конституційних положень виходить, що міжнародні договори, ратифіковані Україною, є частиною національного законодавства, мабуть, на рівні звичайного закону [8].

Підтримуємо позицію М. Буроменського відносно того, що положення ст. 9 Конституції України не є на доктринальному рівні вдалими, позаяк обумовлюють як у теорії, так і на практиці значно більше запитань, ніж відповідей [9, с. 53]. Означені нами положення Конституції України фактично формують юридичний міф щодо включення міжнародних договорів до системи українського права та законодавства. Загальноприйнятою є міжнародна практика, що міжнародно-правова норма завжди має сутність міжнародного зобов’язання [10, с. 33].

Отже, ратифіковані національним законодавчим органом міжнародні договори залишаються міжнародними договорами, а конституція має право визначати лише правила їх застосування у внутрішньому правопорядку. Власне і це намагалися укладачі Конституції України закріпити у ній, що, на нашу думку, є не зовсім вдалим.

Висновки. Сучасна правова доктрина України у питаннях взаємодії національної правової системи та системи національного законодавства із системою міжнародного права визнає лише частковий примат міжнародного права, що є обмежений Конституцією України. У сфері практичної реалізації міжнародно-правових стандартів у внутрішньому правопорядку України формується

низка різних правових засобів ефективного реагування на міжнародний правовий простір. Вагому значимість у забезпеченні процесу приведення національного законодавства у відповідність до міжнародно-правових стандартів має формування ефективного правового механізму, націленого на досягнення національним законодавством відповідності міжнародно-правовим стандартам.

Такий механізм взаємодії повинен передбачати таке: чіткий перелік визначальних принципів взаємодії; контур автономних і загальних (спільних) сфер правового регулювання, напрямів і меж національної та міжнародної правотворчості; визначення правових засобів взаємодії та суб'єктів їх реалізації; узгодження норм національного права у процесі правотворення та застосування. Зважаючи на об'єктивні обставини, кожна певна держава формує власний, характерний лише їй правовий механізм досягнення національною системою законодавства чи її окремою частиною відповідності міжнародно-правовим стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скакун О. Ф., Подберезский Н. К. (1997). Теория права и государства : учебник. Харьков. 500 с.
2. Правова доктрина України : у 5 т. (2013) / за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право. Т. 2 : Публічно-правова доктрина України / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. 864 с.
3. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. (2000). Міжнародне публічне право : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер. 640 с.
4. Международное публичное право : в 2 т. (2000) / Нгуен Куок Динь и др. ; пер. с фр. Е. Маричев. Київ : Сфера. Т. 1. Кн. 1: Формирование международного права. 440 с.
5. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII. *База даних "Законодавство України"* / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 01.09.2022).
6. Конституція України. *База даних "Законодавство України"* / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.09.2022).
7. Денисов В. Н., Мельник А. Я. (2006). Розвиток правових засад та механізмів верховенства міжнародного права у внутрішньому праві України // *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України* / за ред. В. Н. Денисова. Київ : Юстініан. С. 12–39.
8. Opinion on the Constitution of Ukraine. Strasbourg. 11 March 1997. URL : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2008\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2008)015-e) (дата звернення: 01.09.2022).
9. Буромєнський М. В. (1999). Деякі особливості застосування в Україні міжнародних договорів по боротьбі з організованою злочинністю // *Вісник академії правових наук України*. № 2(17). С. 50–58.
10. Денисов В. Н., Мельник А. Я. (2006). Розвиток правових засад та механізмів верховенства міжнародного права у внутрішньому праві України // *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України*. Київ : Юстініан. С. 12–39.

REFERENCES

1. Skakun, O. F., Podberezskiy, N. K. (1997). *Teoriya prava i gosudarstva*. [Theory of Law and State]. Uchebnik. Kharkov. 500 p. [in Russian].
2. *Pravova doktryna Ukrainy*. (2013). [Legal doctrine of Ukraine] u 5 t. / za zah. red. Yu. P. Bytiaka. Kharkiv: Pravo. T. 2: Publichno-pravova doktryna Ukrainy / Yu. P. Bytiak, Yu. H. Barabash, M. P. Kucheriavenko ta in. ; za zah. red. Yu. P. Bytiaka. 864 p. [in Ukrainian].
3. Dmytriev, A. I., Muraviov, V. I. (2000). *Mizhnarodne publichne pravo*. [International public law]. Navchalnyi posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter. 640 p. [in Ukrainian].
4. *Mezhdunarodnoye publichnoye pravo : v 2 t*. (2000). [International public law]. Nguyen Kuok Din i dr; per. s fr. E. Marichev. Kiiv : Sfera. T. 1. Kn. 1: Formirovaniye mezhdunarodnogo prava. 440 p. [in Russian].
5. *Declaration on State Sovereignty of Ukraine dated July 16, 1990 No. 55-XI*. [Declaration on State Sovereignty of Ukraine dated July 16, 1990 No. 55-XI]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (accessed: 01.09.2022) [in Ukrainian].
6. *Konstytutsiia Ukrainy*. [Constitution of Ukraine]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"* / VR Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed: 01.09.2022) [in Ukrainian].

7. Denysov, V. N., Melnyk, A. Ya. (2006). *Rozvytok pravovykh zasad ta mekhanizmiv verkhovenstva mizhnarodnoho prava u vnutrishnomu pravi Ukrainy*. [Development of legal principles and mechanisms of the supremacy of international law in the domestic law of Ukraine]. *Vzaiemodiia mizhnarodnoho prava z vnutrishnim pravom Ukrainy* / red. V. N. Denysova. Kyiv : Yustinian. P. 12–39 [in Ukrainian].
8. Opinion on the Constitution of Ukraine. Strasbourg. 11 March (1997). URL : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2008\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2008)015-e) (accessed: 01.09.2022) [in English].
9. Buromenskyi, M. V. (1999). *Deiaki osoblyvosti zastosuvannia v Ukraini mizhnarodnykh dohovoriv po borotbi z orhanizovanoiu zlochynnistiu*. [Some features of the application of international treaties on combating organized crime in Ukraine.]. *Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy*. No. 2(17). P. 50–58 [in Ukrainian].
10. Denysov, V. N., Melnyk, A. Ya. (2006). *Rozvytok pravovykh zasad ta mekhanizmiv verkhovenstva mizhnarodnoho prava u vnutrishnomu pravi Ukrainy*. [Development of legal principles and mechanisms of the supremacy of international law in the domestic law of Ukraine.]. *Vzaiemodiia mizhnarodnoho prava z vnutrishnim pravom Ukrainy*. Kyiv : Yustinian. P. 12–39 [in Ukrainian].

Дата надходження: 29.07.2022 р.

Taras Harasymiv

Lviv Polytechnic National University,

Sc.D., Prof

Department of Theory of Law and Constitutionalism

Institute law, psychology and innovative education

Garasumiv_@ukr.net

ORCID: 0000-0002-4627-4774

NATIONAL LEGISLATION AND INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS: PROBLEMS OF THE INTERACTION MECHANISM

The article reveals the problems of the interaction mechanism of national legislation and international legal standards through a historical prism in the context of modern realities. It has been found that the modern legal doctrine of Ukraine in matters of interaction of the national legal system and the system of national legislation with the system of international law recognizes only the partial primacy of international law, which is limited by the Constitution of Ukraine.

In the field of practical implementation of international legal standards in the domestic legal order of Ukraine, a whole series of different legal means of effective response to the international legal space is being formed.

Of great importance in ensuring the process of bringing national legislation in accordance with international legal standards is the formation of an effective legal mechanism aimed at achieving compliance of national legislation with international legal standards.

It is determined that the interaction mechanism should provide for the following: a clear list of defining principles of interaction; outline of autonomous and general (joint) spheres of legal regulation, directions and boundaries of national and international law-making; determination of legal means of interaction and subjects of their implementation; coordination of norms of national law in the process of law making and application.

Key words: integration processes, national legislation, international law, national law, international legal standards, Legal System, interaction mechanism, legal doctrine of Ukraine.